

Kampen ved Narvik i 1940

Kurt Henrik Dalmo

Høsten 1939 og vinteren 1940 fikk Narvik, på grunn av den svenske jernmalmen, strategisk betydning i stormaktenes økonomiske krigføring. Dette var en følge av den britiske og franske krigserklæringen mot Nazi-Tyskland etter sistnevntes angrep på Polen i september 1939. Den 9. april 1940 var Narvik ett av stedene hvor de tyske styrkene gikk i land da de innledet sitt angrep mot Norge. I de påfølgende dagene mobiliserte 6. divisjon raskt og før måneden var over gikk nordmennene til motangrep.

Kampene ved Narvik våren 1940 foregikk i et relativt avgrenset geografisk område i nordre deler av Nordland og i Sør-Troms. Til tross for dette var det mye som skjedde i de 62 dagene fra angrepet til kapitulasjonsavtalen ble underskrevet 10. juni. Denne artikkelen konsentrerer seg om 6. divisjon og noen av de store hendelsene som den deltok i.

Etter Nazi-Tysklands angrep på Polen høsten 1939 ble flere norske avdelinger kalt inn til nøytralitetsvakt. De fleste nordnorske linjebataljonene ble kalt inn til en vaktperiode på cirka tre måneder. I tillegg var det også to bataljoner fra Trøndelag. 8. april 1940 var det i Nord-Norge minst 6600 mann tilhørende hæren og minst 950 tilhørende marinen inne til nøytralitetsvakt. Totalt var det minst 7550 mann som 8. april skulle beskytte landsdelen. Imidlertid var disse gruppert med tanke på nøytralitetsvakt og en trussel fra øst,

og ikke med tanke på forsvar mot invasjon fra vest.

Overfall

Den første følelsen av krigens gru kom til Nord-Norge på morgenen 9. april med senkningen av de 40 år gamle panserskipene *Eidsvold* og *Norge*. I løpet av få minutter, litt over klokken halv fem på morgenen, ble til sammen 282 (hhv. 177 og 105) nordmenn drept i eller som en følge av senkningen av disse to panserskipene.

Den tyske styrken tilhørende 3. Gebirgsdivision (bergjegerdivisjon), ledet av generalmajor Eduard Dietl, ble landsatt på tre steder. Enheten som gikk i land i Narvik møtte raskt på de norske styrkene, men uten at det kom til kamp. Etter en halvtimes våpenhvile overga sjefen for Nord-Hålogaland Infanteriregiment nr. 15 (IR15), oberst Konrad Sundlo, byen. Sundlo begrunnet dette med at

av hensyn til de sivile måtte det ikke komme til stridshandlinger inne i byen.

I Bjerkvik gikk to bergjegerbataljoner i land og tok raskt kontroll over Elvegårdsmoen, som var mobiliseringssted for IR15, mens den tredje landingsgruppen gikk i land ved Ramnes og Hannes, på hver sin side av Ofotfjorden. Denne gruppen skulle besette det de tyske planleggerne trodde var norske kystfestninger, men disse var ikke bygd. Dette var en strek i regningen for den tyske styrken som hadde planlagt å bruke festningene til å hindre britiske krigsskip i å komme inn i Ofotfjorden.

Etter at overgivelsen av Narvik ble kjent for sjefen for 6. divisjon, generalmajor Carl Gustav Fleischer, avsatte han oberst Sundlo umiddelbart og major Sigur Omdal ble gitt kommandoen. Omdal fikk ordre om å etablere et forsvar langs jernbanen

øst for byen for å hindre videre tysk fremrykning mot svenskegrensen. Deler av en bataljon fra Nord-Trøndelag Infanteriregiment nr.13 (I/

IR13) var etter overgivelsen av byen samlet i skolegården på Frydenlund skole. Sammen med sjefen for I/IR13, major Sverre Spjeldnæs, stilte Omdal

opp denne styrken på 209 mann, marsjerte ut av byen og etablerte stillinger ved Djupvik med front mot Narvik.

6. Divisjon/Distriktskommando

6. Distriktskommandos sjef (reduisert) i Harstad

13 vaktetasjementer i hele distrikt

Sør-Hålogaland	Nord-Hålogaland	Troms fylkes fastland	Vest-Finnmark	Øst-Finnmark
Daglig garnisondrift	I/IR13	6. Brigadekommando	Daglig garnisondrift	Varanger bataljon
	6. landvernspioner-kompani (-)	II/IR15		I/IR12
	Maskinkanonbatteriet i Nord-Norg	Bergartilleribataljon nr. 3		II/IR14
	Pansertogkanonavdeling	9. motorisert batteri		Garnisonkompaniet i Sør-Varanger
	Reserve og samlemagasin nr. 17	6. sambandskompani		Luftvernmitraljøse-tropp
		6. intendanturkompani		10. Motoriserte batteri
		6. sanitetkompani (-)		Sambandsavdeling
		6. sveterinæravdeling		Landvernspionertropp
		6. bilkompani		Blokkhustropp
		Øvelsesavdeling/ Bergartilleribataljon nr. 3		Reserve- og samlemagasin nr. 18
				Sykebæretropp
				6. Feltsykehus
				Lastebiltropp

(-) indikerer at avdelingen har avgitt en underavdeling

Avdelinger i Nord-Norge per 8. april 1940, fordelt på forsvarsavsnitt.

Kilde: Dalmo. 2021.

Oppdraget til den tyske styrken var først å sikre Narvik og deretter besette Salangen, Setermoen og Bardufoss. Styrken ved Elvegårdsmoen rykket nordover langs Riksvei 50 (Rv 50) og på morgenen 12. april kom den i kamp med 6. divisjons skolekompani ved Gratangen turiststasjon. Etter at den norske styrken hadde stanset flere tyske angrep måtte nordmennene trekke seg tilbake for å unngå å bli omringet. Neste dag, 13. april, stanset skolekompaniet den tyske fremrykningen ved Lapphaugen. På norsk side tok II/IR15 over frontlinjen og begge parter etablerte seg i forsvarsposisjoner.

Samtidig rykket den tyske styrken i Narvik østover langs jernbanelinjen. Den norske styrken der fikk med seg svært lite da de marsjerte ut av Narvik. I tillegg var den også isolert fra de andre norske styrkene. Litt etterforsyninger ble fløyet inn av norske fly og den fikk også forsyninger og ammunisjon fra den svenske styrken på andre siden av grensen. I dagene etter 9. april var Omdal-gruppen involvert i flere mindre trefninger. På morgenen 16. april, mens styrken lå ved Bjørnfjell stasjon, angrep tyskerne. Dette resulterte i at deler av den norske styrken flyktet de få hundre meterne over til Sverige og ble internert, flere

ble tatt til fange og seks nordmenn falt. Med det hadde den tyske styrken sikret seg jernbaneforbindelsen til Sverige.

Til sjøs var planen at de ti jagerne som transporterte den tyske styrken til Narvik, skulle returnere til Tyskland, men det satte den britiske marinen en stopper for. På morgenen 10. april, mens tidevannet var på sitt høyeste, angrep en britisk marinestyrke bestående av fem jagere Narvik havn. Angrepet kom overraskende på tyskerne. Etter en kamp som varte i omtrent to timer var resultatet at to jagere på begge sider, samt åtte handelsskip inne på havnen, ble senket. 13. april angrep britene på nytt, denne gangen med ett slagskip og ni jagere. Etter kamphandlingene, som varte i om lag fem timer, var alle de resterende åtte tyske jagerne enten senket eller satt på land og ødelagt av de tyske besetningene. Britene mistet ingen skip, men flere fikk alvorlige skader. Totalt i disse to sjøslagene hadde den tyske marinen om lag 300 drept, mens den britiske hadde omtrent 200 døde.

Ved å senke den tyske marinestyrken klarte britene både å isolere den tyske landstyrken og sikre at den viktigste ferdssåren – sjøen – kunne benyttes fritt av de allierte og nordmennene under britisk beskyttelse. Samtidig resulterte det også i at den tyske styrken ble forsterket med cirka 2500 overlevende marinegaster. Disse ble i stor grad kledd opp og utrustet med

norsk utstyr fra Elvegårdsmoen og organisert som infanteriavdelinger.

Mobilisering og de allierte kommer

Allerede natten til 9. april beordret generalmajor Fleischer mobilisering av 6. divisjon. I løpet av de neste dagene ble store deler av divisjonen mobilisert. Av avdelingene i Finnmark ble to infanteribataljoner, I/IR12 og Alta bataljon, skipet sørover og ankom Lavangen 17. og 20. april.

Avdelingene som ble satt opp på Setermoen etablerte seg i området Salangsdalen–Fossbakken for å skape en mer solid front. I tillegg ble det også sendt styrker til Sjøvegan siden den norske ledelsen ikke kunne utelukke at ytterligere tyske styrker kunne komme sjøveien.

Den 14. april ankom de første britiske styrkene. Flåteadmiral sir William Boyle (lord Cork) var innledningsvis sjef for den britiske sjøstyrken og fra 20. april øverstkommanderende for hele den allierte styrken ved Narvik. Sjefen for 49. infanteridivisjon, generalmajor Pierson Mackesy, var sjef for landstyrken som bestod av en blanding av profesjonelle soldater, «regulars», og deltidssoldater fra Territorial Army.

Før den britiske styrken seilte fra England fikk lord Cork sin ordre direkte fra marineminister Winston Churchill: å gjenerobre Narvik så snart som mulig. General Mackesy

fikk en annen ordre fra sjefen for generalstaben, general Edmund Ironside. Det var å etablere base i Harstad, sikre seg samarbeid fra de norske styrkene, planlegge videre operasjoner og motta forsterkninger.

Cork ønsket et direkte angrep på Narvik, mens Mackesy mente at byen både var for sterkt forsvart og at den britiske styrken manglet viktig materiell som landgangsfartøyer, artilleri og luftstøtte for å kunne gjennomføre en landgang. Mackesy bestemte at for å kunne angripe Narvik var det nødvendig å sikre seg områdene nord og sør for byen – Øyjord og Ankenes – for å få frem artilleri som kunne støtte et angrep på Narvik.

17. april bestemte ledelsen i 6. divisjon seg for å gå over på offensiven. Planen var å omringe den tyske styrken ved Bjerkvik gjennom å angripe i to retninger, Gratangseidet i nord og Vassdalen i sør. Første del av denne planen var et angrep mot Lapphaugen med hoveddelen av 6. brigade, mens en bataljon (I/IR12) skulle avskjære forbindelsen mellom Lapphaugen og Gratangen/Gratangseidet ved å ta seg over Fjordbotneidet. Angrepet skulle skje 24. april.

Motangrep

For å komme seg til sin utgangsstilling måtte I/IR12 marsjere fra Tennevoll gjennom Fjordbotneidet 23. april. I løpet av kvelden ble det uvær

Skip i brann på havna i Narvik etter angrep av britiske marinestyrker 10. april 1940.

Foto: Rune Rautios samling

med mye snø. Hovedstyrken (II/IR15 og I/IR16) angrep Lappaugen tidlig den 24. april, i dyp snø, motvind og snøbyger. Samtidig fikk I/IR12, som på grunn av snøbygene ikke klarte å løse oppdraget sitt fra Fjordbotneidet, tillatelse fra divisjonen til å gå ned i Gratangsbotn og opp på veien på motsatt side av dalen. Etter hvert ble det klart at hovedangrepet mot Lappaugen på grunn av værforholdene måtte avbrytes. Alta bataljon ble samtidig gitt ordre om å gå i stilling i skråningen ned mot Gratangsbotn for å sikre I/IR12s flanke.

På kvelden 24. april mente major Nils Bøckman, sjefen for I/IR12, at avdelingen hans var utslitt, blant annet på grunn av den strabasjose marsjen over Fjordbotneidet. Han ba om å få tilbringe natten i husene i øvre del av Gratangsbotn. Etter å ha fått tillatelse etablerte bataljonen seg med nærforsvar prioritert mot sør og øst.

Selv om det norske angrepet mot Lappaugen ikke var vellykket, trakk det tyske kompaniet seg tilbake natt til 25. april. Etter at det kom til Gratangen (usett forbi de norske vaktpostene), inngikk det i en tysk styrke som på morgenen 25. april angrep fra Gratangsbotn/Elvenes oppover dalen. Angrepet fra vest kom overraskende på I/IR12 og de enkelte kompaniene tok opp kampen hver for seg. Den angripende tyske styrken «drev» fanger og sivile fremfor seg, noe som gjorde det vanskelig for

nordmennene å skyte, i frykt for å treffe sine egne. Etter intense kamper ga major Bøckman ordre om å ta seg tilbake til Fjordbotneidet. I løpet av det neste døgnet tok soldatene seg enkeltvis eller i små grupper gjennom Alta bataljons linjer. Totalt hadde den norske bataljonen 32 døde, 64 sårede og 180 savnede (tatt til fange).

Etter sitt vellykkede motangrep, trakk den tyske styrken i Gratangen seg tilbake og frem til 1. mai var det bare noen få mindre sammenstøt i dette området.

Kampene på Gratangseidet og i Gressdalen

De videre norske operasjonene var planlagt langs to akser. En langs Rv 50 over Gratangseidet–Bjerkvik–Elvegårdsmoen og en gjennom dalførene mellom Rv 50 og svenskegrensen, Gressdalen og Raudalen.

Området var for stort til at de tyske styrkene kunne klare å lage en sammenhengende forsvarslinje. Likevel greide de, på grunn av at terrenget bestod av tre daler og mengden av maskingeværer som de hadde, å gruppere seg slik at de lagde en sammenhengende ildlinje. Denne ildlinjen skulle de norske styrkene angripe mot.

30. april ble deler av en fransk alpejegerbrigade landsatt ved Foldvik i Gratangen. Den franske brigaden opererte på 6. divisjons høyre flanke, i stor grad langs Rv 50 i dalbunnen

av Gratangseidet. Den franske brigaden hadde til enhver tid bare en bataljon i front som ble rullert. De norske styrkene som sloss på en mye bredere front, hadde ikke samme muligheten. De opererte i fremste linje under svært krevende værforhold og i veiløst terreng. Alt av forsyninger, mat og ammunisjon som avdelingene behøvde, måtte fraktes frem over lange distanser i dyp snø og med stadig trussel fra tyske fly.

1. mai ble den videre offensiven innledet med et angrep i Gressdalen av nordmennenes 6. brigade (IR16 og IR12) og 7. brigade (IR15, Alta bataljon og artilleri, samband og sanitet). 6. brigades angrep stanset etter hvert opp sør for Gressvann. I perioden frem til 7. mai kjempet 7. brigade, tidvis støttet av avdelinger fra 6. brigade, seg frem høyde for høyde over Leigasplatået. De tyske styrkene dannet så en ny forsvarslinje Ørnfjell–Vassdalsfjell–Storebalak–Neverfjell.

Den allierte ledelsen mente fremrykningen gikk for sakte og det ble besluttet å gjennomføre en landgang med franske fremmedlegionærer i Bjerkvik for gjennom et flankeangrep å løse den fastlåste situasjonen. Landgangsoperasjonen ble gjennomført natt til 13. mai. Angrepet startet med kraftig beskytning fra britiske skip. Britene hadde fått opplyst at det ikke var sivile i Bjerkvik, men slik var det ikke. I løpet av denne natten ble totalt 14 sivile drept av alliert artilleriild og store deler av bygdas hus ble ødelagt. Flere av de

sivile utviste stort mot ved at de midt under bombardementet rodde ut til de britiske skipene for å fortelle dem at det befant seg sivile i husene. Fremmedlegionærene erobret i løpet av dagen Bjerkvik opp mot Skogfjellet samt Elvegårdsmoen opp til Hartvigvann.

Parallelt iverksatte de norske og franske styrkene angrep fra nord og i løpet av den 13. og 14. mai klarte de å ta store landområder, blant annet Vassdalen, Storebalak og Neverfjell. Angrepet fortsatte ufortrødent videre og i perioden frem mot 22. mai tok 6. brigade Kobberfjell og Kubergset, mens 7. brigade tok Lillebalak.

Gjenerobringen av Narvik

Etter landgangen i Bjerkvik tok de franske styrkene kontrollen over Øyjord. I begynnelsen av mai ble en polsk brigade landsatt sør for Narvik og etablerte en front mot Ankenes. Dermed lå forholdene til rette for å kunne angripe Narvik. Det var sjefen for første franske lette divisjon, brigader Antoine Béthouart, som ble ansvarlig for å planlegge og lede angrepet ettersom Narvik var i den franske divisjonens ansvarsområde. Fra norsk side ble en infanteribataljon (II/IR15), ledet av major Ivar Hyldmo, og ett artilleribatteri, avgitt for å støtte gjenerobringen.

Angrepet på Narvik skulle foregå fra nord og sør samtidig. I sør angrep den polske brigaden mot Ankenes

– Beisfjorden, mens de to bataljonene fra fremmedlegionen samt den norske bataljonen gjennomførte en landgangsoperasjon fra Øyjord over Herjangsfjorden mot Ornes. Begge angrepene ble støttet av allierte skip og fly. Angrepet startet natt til 28. mai. I nord ble først en bataljon med fremmedlegionærer satt over, deretter den norske bataljonen. Kampene var blant de hardeste under hele felttoget. Hyldmo-bataljonen hadde i løpet av 45 minutter 12 drepte og 36 sårede. Totalt mistet den norske bataljonen 17 mann denne dagen.

Hyldmo-bataljonen sikret først Fagernesfjellet og deretter lot franskmennene de norske soldatene marsjere først inn i byen og få æren av å frigjøre Narvik. Uten de allierte ville ikke en gjenerobring av Narvik, på denne måten, vært mulig.

Ukjent for nordmennene hadde den allierte styrken allerede 25. mai – før angrepet mot Narvik – fått ordre om å trekke seg ut av Norge. Årsaken var den raske tyske fremrykningen etter angrepet på Frankrike, Nederland og Belgia den 10. mai. De allierte lederne mente det var behov andre steder for de styrkene som var ved Narvik. Beslutningen ble holdt hemmelig for norske myndigheter frem til 1. juni.

De norske myndighetene hadde nå i hovedsak tre alternativer. Fortsette kampen alene, overgi seg eller fortsette kampen fra eksil. Det var flere som ivret for å fortsette alene, men det ble raskt klart at det ikke lot

Tyske krigsfanger etter gjenerobringen av Narvik. Her marsjeres de gjennom byen 29. mai vaktet av polske soldater.

Foto: Per Ilsaas, familien Ilsaas' arkiv/Forsvarsmuseet

seg gjøre. Den viktigste årsaken til det var at de norske styrkene holdt på å gå tom for ammunisjon og uten støtte fra de allierte ville det ikke være mulig å skaffe nye forsyninger. Regjeringen og Kongen konkluderte med at de ville fortsette kampen fra eksil.

De siste fremstøtene

Samtidig med at de allierte planla og gjennomførte sin evakuering, fortsatte de norske styrkene å kjempe i fjellene nord-øst for Narvik. Planen var at 6. brigade skulle rykke frem langs svenskegrensen mot jernbanen, mens 7. brigade skulle rykke frem vest for dem. Fra 30. mai og i løpet av de neste dagene ble den tyske styrken presset stadig mer sammen mot

Forhandlinger om kapitulasjonsavtalen i Trondheim 10. juni 1940. Den tyske obersten Erich Buschenhagen (t.v.) og den norske oberstløytnanten Ragnvald Roscher-Nilsen.

Foto: Ulf Larstuvolds samling

Bjørnfjell og grensen til Sverige. Det siste angrepet var 7. juni, samtidig som konge og regjering gikk om bord i *HMS Devonshire* i Tromsø og startet sin ferd mot de britiske øyer.

Samme dag som de siste allierte styrkene forlot landet – 8. mai – ble ordren om demobilisering gitt til de norske avdelingene. Med unntak av noen få i 6. divisjons ledelse kom denne ordren som en overraskelse og ble mottatt med vantro og forundring av de aller fleste. Den tyske styrken var jo i ferd med å bli slått. I ordnede former trakk de norske styrkene seg ned i det nå grønne lavlandet. De leverte inn utstyret og startet på hjemreisen, omtrent før de tyske styrkene hadde fått med seg at nordmennene hadde trukket seg tilbake fra frontlinjen. Ved midnatt, natten mellom 9. og 10. juni, opphørte fiendtlighetene og senere den 10. juni ble kapitulasjonsavtalen undertegnet i Trondheim.

Hva ble oppnådd?

Den svenske jernmalmen som ble skipet ut fra Narvik var det som ga Narvik sin strategiske betydning. Etter at kampene var over og hakekorsflagget vaiet over byen hadde Narvik ikke lenger samme strategiske verdi. For det første fordi ødeleggelsene av utskipningsfasilitetene førte til at det ville ta år før en igjen kunne skipe ut jernmalm i samme mengde som tidligere. Videre, etter den tyske okkupasjonen av Norge, kunne

ikke lenger de tyske malmskipene seile trygt i norsk nøytralt territorialfarvann. For det tredje var ikke den svenske jernmalmen like viktig etter at Tyskland hadde erobret de franske gruvene.

Militærstrategisk var det den tyske marinens tap under angrepet på Norge som hadde størst betydning, herunder de ti jagerne som britene senket ved Narvik. Dette kan ha vært en medvirkende årsak til at Tyskland ikke gjennomførte et angrep over kanalen mot de britiske øyer. Uansett ga det de britiske lederne en trussel mindre å tenke på i en svært presset situasjon sommeren og høsten 1940. På norsk side ga den norske motstanden våren 1940 konge og regjering muligheten til å komme seg unna. Først i eget land og deretter i eksil i Storbritannia. Til sist befestet kampene, og den norske kampevnen, at Norge stod på alliert side i krigen.

Litteraturliste:

- Dalmo, Kurt Henrik. 2021. *Krig og historie – Narvik 1940. Militærhistorisk rekonstruksjon og historiografisk analyse av felttoget ved Narvik, 9. april til 10. juni 1940*. Doktorgradsavhandling. UiT Norges arktiske universitet.
- Dalmo, Kurt Henrik og Vidar Eng. 2022. Felttoget i Nord-Norge i 1940. I Fredrik Fagertun (red.): «Overfall og okkupasjon», kapittel 2 i bind 1 i Fredrik Fagertun (red.): *Andre verdenskrig i nord*. Stamsund, Orkana Akademisk.
- Jaklin, Asbjørn. 2018. *Kampen om Narvik. 62 desperate dager*. Oslo. Gyldendal.
- Sandvik, Trygve. 1965. *Operasjonene til lands i Nord-Norge 1940. Bd.I. Hærens nøytralitetsvakt 1939/40: Fredsbruddet og begivenhetene til og med tilbakeerobringen av Gratangen*. Krigen i Norge 1940. Oslo. Gyldendal
- Sandvik, Trygve. 1965. *Operasjonene til lands i Nord-Norge 1940. Bd.II. Operasjonene etter gjenerobringen av Gratangen til demobiliseringen: Vår vakt i Finnmark*. Krigen i Norge 1940. Oslo. Gyldendal.

Kurt Henrik Dalmo, er historiker med doktorgrad fra UiT Norges arktiske universitet i 2021 om felttoget i Nord-Norge i 1940.

E-post: kurt.h.dalmo@uit.no